

УДК 172.9: 364.632

Т. П. Сагановська
аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРИНЦИПУ НЕНАСИЛЛЯ

У сучасному світі, в умовах глобалізації, появи нових викликів і загроз значно зросло значення толерантності як одного з важливих чинників стабільності, розвитку й успішності як на міжособистісному, так і на міждержавному рівнях. Актуалізація толерантності як цінності пов'язана з посиленням глобалізаційних тенденцій і одночасно зростаючим прагненням до збереження національної ідентичності та культурної самобутності народів. Впроваджена ЮНЕСКО наприкінці ХХ ст. «Декларація принципів толерантності» відродила й давніший принцип, який тимчасово був відкинутий дослідниками і науковцями, – принцип ненасилля. Це не дивно, адже толерантність мала б виступати стимулюючим чинником для розвитку співробітництва, конвенційної домовленості та ненасильницької взаємодії; вона мала б вести до культури миру.

Запропонована концепція ненасильницького функціонування соціуму шляхом укріплення та поширення толерантності могла б використовуватись для розуміння й вирішення актуальних проблем сучасного життя, конфліктних ситуацій на міжособистісному та міждержавному рівнях, конфронтаційності людей і суспільства. Вона мала б сприяти становленню гармонійного внутрішнього світу особистості та можливості її самореалізації у світі без застосування насилля. Тому метою статті є етико-філософський розгляд поняття толерантності як важливої складової частини принципу ненасилля.

Особливе місце проблемі толерантності відведено у філософських поглядах і системах Конфуція, Лао-цзи, Будди, Сократа, Платона, Аристотеля, Августина, Томи Аквінського, І. Канта, Г. Гегеля, В. Соловйова, М. Бердяєва, Л. Шестова, П. Флоренського, В. Зеньковського, С. К'єркегора, Л. Толстого, Махатми Ганді та М.Л. Кінга.

На сучасному етапі ідеали толерантності осмислюють і творчо доповнюють В. Бех, О. Головинська [2], В. Лекторський [7], Н. Маркова [5], В. Назаров, В. Петрицький [8], Д. Пивоваров [1], М. Уолцер [13], Дж. Шарп та інші. Серед вітчизняних дослідників можна виділити таких, як: В. Андрущенко, В. Дудченко [10], І. Лисак [9], В. Малахов, М. Михальченко. Їм належать ґрунтовні дослідження поняття толерантності, виділення його основних ознак, принципів, особливостей і видів. Усі автори одночасно підкреслюють важливість і необхідність феномену толерантності в міжлюдських стосунках сьогодення.

У свою чергу, такі автори, як: Р. Апресян, Р. Валітова [12], А. Гусейнов, В. Дудченко [10], Г. Кюнг, В. Сітаров [6] вказують на важливість толерантності як логічного продовження принципу ненасилля. Вони підкреслюють, що завдяки сучасному розумінню толерантності можна наблизитися до ненасильницького світу та пришвидшити процес формування культури миру на принципах гуманізму і традиціях загальнолюдської моралі.

Якщо уважно проаналізувати позиції авторів, то виявляється, що вони, здебільшого, звертали увагу на характеристику толерантності, а меншою мірою – на дослідження сутності толерантності як важливої складової частини принципу ненасилля; не розглядали ґрунтовно механізм їх взаємозв'язку. Тому такий аналіз є важливим для з'ясування зв'язку сучасного поняття толерантності із класичним принципом ненасилля, аспекти якого пов'язані із труднощами тлумачення поняття «толерантність». Адже протягом усієї історії розвитку людської думки уявлення про толерантність змінювались.

Сучасне поняття толерантності, як зазначалося вище, впроваджене ЮНЕСКО ще 1995 р. Проте тему толерантно-

сті в європейській філософській традиції порушували ще за Античності, але в інших термінах. Так, римський мислитель Цицерон виділяв поняття «сгуйшав» (доброзичливість, цивілізованість, люб'язність), позначаючи цим словом важливу ознаку громадянина [1, с. 34]. Середньовічне розуміння толерантності зводилося до проповіді моральної чесноти, з одного боку, як стримування пристрастей і зла, а з другого – як терплячого ставлення до догматів, обрядів і вірувань нехристиянського або навіть еретичного тлумачення. Ці ідеї присутні у Т. Аквінського в «Сумі теології». Важливо підкреслити, що такого роду толерантність передбачала або недопущення більшого зла, або деяке благо, яке допускають нехристиянські догмати. У період Просвітництва проблема толерантності стає центральною темою політичної філософії (Дж. Локк): модерне громадянське суспільство формувалося на основі долання нетерпимості до поглядів, ідей та вірувань. У XVII – XVIII ст. поняття толерантності переважно застосовували у ставленні до релігійної практики. Тому філософська проблема толерантності в західній цивілізації вперше була експлікована на сфері міжрелігійних відносин. Релігійна ж толерантність стала джерелом усіх її інших форм.

Сьогодні поняття толерантності набуло значно ширшого сенсу. Його вживають на позначення доброзичливого ставлення не тільки щодо релігійних уподобань, а й стосовно всіх інших можливих переконань і поглядів. Незважаючи на суперечливість і складність поняття, толерантність сьогодні не просто осмислюється як абстрактний філософський ідеал, а й визнається загальнолюдською цінністю й умовою виживання і розвитку цивілізацій, діалогу і глибинної конструктивної взаємодії різних культур.

Так, у декларації ЮНЕСКО поняття «толерантність» визначене як «повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм вираження і способів проявів людської індивідуальності» [3]. Декларація проголошує «визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями, мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність» [3]. Декларація також розглядає загрози людству, які несе нетерпимість, пропонує методи і програми боротьби з нею. Хоча толерантність і протистоїть нетерпимості, варто підкреслити, що поняття толерантності відрізняється від поняття терпимості.

Поняття «толерантність» походить від латинського слова «tolerantia», що в перекладі означає «здатність переносити, терплячість». Це слово було запозичене з фармакології й означає «здатність організму переносити вплив певної лікарської речовини або отрути без розвитку відповідного терапевтичного чи токсичного ефекту». Усі словники ХХ ст. вказують на пряме тлумачення «толерантність – терпимість». Тому немедичне вживання слова «толерантність» мало б означати терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань.

Однак сьогодні ми стикаємося з новою версією розуміння цього слова, яке походить від англійського слова «tolerance», що означає «готовність прихильно визнавати, приймати поведінку, переконання і погляди інших людей, які відрізняються від власних. Водночас навіть у тому разі, коли ці переконання-погляди тобою не поділяються і не схвалюються» [11, с. 132].

Отже, терпимість пов'язана, насамперед, із психологічними відчуттями і терпінням людини (морально-етичний аспект – Т. С.), а толерантність, крім цього, характеризує ще й соціальний рівень взаємин між людьми, їх рівноправ'я

і визнану один одним поведінку, незалежно від їхніх фізичних, психологічних, етнічних та інших відмінностей (морально-правовий аспект – Т. С.). Тому, на відміну від вихідного сенсу «терпіти – означає зносити образу» (Й. Гете). Сучасний сенс толерантності передбачає готовність визнавати та приймати поведінку, переконання і погляди інших людей, які можуть відрізнятися від власних і навіть не схвалюватись.

Проблема толерантності виникає там, де люди по-іншому вірять, відчувають, мислять і оцінюють. Якщо різноманітність людей, культур і народів є цінністю культури (гуманісти італійського Відродження – Т. С.), то толерантність являє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами, готовність до прийняття інших логік і поглядів, є умовою збереження різноманітності, свого роду історичного права на відмінність, несхожість, інакшість.

Так, у філософському енциклопедичному словнику «толєрантність» визначається як «термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Світоглядною основою толєрантності є поцінування різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної» [14, с. 639]. Будучи умовою збереження культурного розмаїття та засобом захисту права на несхожість і унікальність, вона передбачає гуманність, взаємоповагу, увагу до самотнього внутрішнього світу іншої людини, відкритість, людяність міжособистісних стосунків, відмову від методів примусу і форм приниження людської гідності.

У філософських концепціях виділяють різноманітні моделі толєрантності. Так, В. Лекторський, російський філософ, фахівець у галузі теорії пізнання, розглядає чотири варіанти існування толєрантності в полікультурному просторі:

– «толєрантність як байдужість» – різні культури зі своїми специфічними цінностями мають право на існування, якщо вони не суперечать основам цивілізованого співжиття; така позиція може бути виражена словами М. Уолцера: «Нехай розквітають усі квіти» [13, с. 88];

– «толєрантність як неможливість взаєморозуміння» – усі культури рівноправні, але непорівнювані, оскільки замкнуті в собі тй існують ніби в різних світах;

– «толєрантність як поблажливість» – не існує рівноправ'я різних систем цінностей і культур; більш розвинені, заможні культури поблажливо ставляться до слабкості інших;

– «толєрантність як розширення власного досвіду і критичний діалог» – передбачає повагу до інших (інакшості), визнання самоцінності іншодумства, розуміння того, що інші погляди, інший спосіб життя мають право на існування, а також мають певну значущість; приймається існування відмінностей, до яких виявляється інтерес і які заслуговують на увагу [7, с. 16].

Останній варіант здається найбільш оптимальним у сучасному світі. За логікою такої моделі, толєрантність розкривається не як пасивне прийняття «іншого» (хоча і не виключає цього – Т. С.), а як активний пошук точок дотику з таким «іншим», іншим поглядом, іншим способом життя, культурними традиціями для збагачення свого життєвого досвіду і, можливо, взаємозміни позицій суб'єктів. Звідси, за твердженням В. Лекторського, толєрантність передбачає зацікавлене ставлення до «іншого», повагу до його думки, готовність зрозуміти «іншого» і здійснювати взаємодію [7, с. 17]. Відповідно до зазначеного, російський філософ В. Петрицький виділяє таку ієрархію визначень толєрантності:

1) толєрантність є терпимістю суб'єкта щодо ставлення до іншого, незважаючи на можливу первинну негативну оцінку смаків, вчинків, стилю поведінки, способу життя, іншої культури;

2) толєрантність є визнанням права на існування інших смаків, вчинків, стилю поведінки, способу мислення, ширше – іншої культури;

3) за виокремлення соціально-моральних позитивних елементів типових ситуацій толєрантної поведінки як процесу толєрантності є внутрішньо усвідомленою терпимістю, заснованою на моральному розумінні та співпереживанні [8, с. 144].

Отже, толєрантність розглядається як інтегроване поняття: як принцип взаємодії, як цінність, як ціннісний орієнтир, який визначає поведінку особистості, та як окрема характеристика або якість особистості, що містить чотири компоненти: когнітивний (знання й усвідомлення ідеї толєрантності); емоційний (відносно стійкі почуття людини до об'єктів, що виражаються в емоційній оцінці); ціннісний і діяльнісний (схильність до того чи іншого типу соціальної поведінки, основою якого є співробітництво) [9, с. 259].

Розкриваючи моральну природу толєрантності, дослідниця Р. Валітова формулює три основні її принципи:

1) толєрантність – це умовна доброчесність. Її застосування залежить від відповіді на запитання, стосовно чого чи кого слід бути толєрантним;

2) відмова від монополії на знання істини в моралі – це умова, за якої толєрантність можлива. Неправильно одразу оголошувати помилковою думку, відмінну від нашої. Відстоюючи свій погляд, ми повинні бути толєрантні в ставленні до думок іншого;

3) толєрантність – це не кінцева мета морального вдосконалення міжособистісного спілкування, а стартова позиція на шляху гуманного співіснування [12, с. 35].

У сучасному світі толєрантність є, імовірно, ідеалом, ніж загальноприйнятою нормою, оскільки значна частина людства більш схильна до нетерпимості (інтолєрантності – Т. С.), через яку розгораються різні конфлікти та насилля у світі. Саме тому сучасне поняття толєрантності відроджує та лягає в основу принципу ненасилля як однієї із засадничих етико-філософських цінностей, що стверджує відмову від спричинення шкоди (зла, болю, страждання – Т. С.) іншим людям.

Так, «у змістовній частині визначення ненасилля, – пише дослідник В. Сітаров, – важливі два аспекти. По-перше, ненасилля – це заперечення примусу в процесі взаємодії людини зі світом та іншими людьми; це заперечення, засноване на терпимості, визнанні права на існування всього того, що внутрішньо відноситься людиною до категорії «інший» <...> По-друге, не обмежуючись заперечувальним визначенням, яке навіть сам термін «ненасилля», необхідно з'ясувати, що ненасилля – це одночасно утвердження і посилення здатності всього живого до позитивного самопрояву. Мається на увазі така система дій людини, яка визначає наявність позиції ненасилля, що сприяє життєствердженню в широкому сенсі й утвердженню, поліпшенню кращих якостей, рис, проявів, які характеризують особистість конкретного індивіда в більш вузькому сенсі» [6, с. 136].

Отже, саме у філософії ненасилля укладено сенс толєрантності. Його можна розкрити через характеристику принципів ненасилля. По-перше, ненасилля передбачає вирішення особистих і суспільних суперечок через співпрацю та толєрантність. Воно націлює на те, щоб зрозуміти протилежну сторону, визнати законність її інтересів і домагань, знайти такий вихід із конфліктної ситуації, за якого виграють обидві сторони. Водночас особливо важливо підкреслити, що сам пошук такого виходу є спільним. По-друге, ненасильницькі форми боротьби є масовими і вимагають активної участі та свідомих рішень із боку всіх індивідів, втягнутих у такий конфлікт. Це впливає із природи ненасилля: там, де одна воля прагне підпорядкувати собі іншу й активність одних індивідів досягається ціною пасивності інших, ненасилля відкриває принципово іншу перспективу толєрантного злиття воль. По-третє, ненасилля вимагає від індивідів виняткового напруження пізнавальних і моральних сил. Пізнавальних, бо застосування ненасилля прагне позитивно врахувати всю складну сукупність складових частин його сил і впливів; моральних, бо поряд із подоланням звичайного («тваринного» – Т. С.) страху тут потрібна ще й духовна стійкість. Цей останній момент особливо важ-

ливий. Всупереч вкоріненним стереотипам, ненасилля, як і толерантність, не має нічого спільного з боягузством. Мужність, умотивована розумінням і любов'ю, в етичному і у волювому планах набагато вища і важливіша, ніж мужність, умотивована злобою і мстивістю.

Автори деяких словників навіть визначають термін «толерантність» як максимально близький до ненасилля: «Толерантність – термін сучасної філософії, що означає утримання від вживання сили для запобігання відхиленню у думках, поведінці іншої людини або групи людей» [4, с. 17]. Так, бути толерантним – означає не боротися агресивно і фанатично проти чогось або когось, а намагатися дипломатично вплинути на людину або групу людей інших поглядів, що допустимо в межах поняття «толерантність». Тому обидва терміни включають в себе значення «поваги і прийняття людини інших поглядів», що передбачає зацікавлене ставлення до іншого, бажання відчувати його «інакшість». Таке розуміння сприяє розширенню власного досвіду. Водночас прояв таких почуттів не означає відмови від особистих поглядів і переконань, він свідчить про відкритість учасників діалога, про їхнє «взаємопроникнення» [10, с. 40]. Толерантна людина прагне зрозуміти іншого, прийти з ним до згоди через активні форми ненасилля: діалог, взаємодію, співпрацю, переговори, дружбу, підтримку тощо.

Отже, толерантність як соціально-етична настанова особистості, яка у своїй основі містить ненасильницькі принципи, передбачає не тільки прийняття іншого, а й позитивну спрямованість, креативність і розвиток здатності контролювати свої вчинки у взаєминах з іншими людьми.

«Толерантна особистість – це людина з позитивним поглядом на світ, моральна і соціально активна, що усвідомлює власну унікальність, необхідність єднання з іншими людьми, різноманітності і взаємообумовленості навколишнього світу, занепокоєна його долею і розуміє, що те, яким буде цей світ, залежить від кожного» [5, с. 132]. Вона має володіти такими етичними цінностями, як:

- гуманність, яка передбачає увагу до самотнього внутрішнього світу людини, віру в її добре начало, людяність міжособистісних і міжнародних відносин, відмову від методів примусу і форм придушення гідності людини;

- свобода, що виражається в дисципліні й обов'язку, знаннях приписів і заборон, здатна привести до вірних законів, авторитетом яких постає гарантія їх реалізації в житті;

- відповідальність – прояв внутрішньої сили в ситуації прийняття рішення, його якісного виконання на основі варіативного підходу та системи особистих вимог;

- емпатія – співпереживання проблем інших людей, емоційна оцінка подій [2, с. 94].

Як ненасилля, так і толерантність передбачають відмову від монополії на істину, любов до людей, прагнення зрозуміти та морально прийняти іншого, необхідність відмови від агресії, прийняття іншого способу мислення, поведінки й організації діалога в спілкуванні різних людей і груп. Але ненасилля передбачає відмову від насилля не тільки стосовно окремої особи чи групи людей (або їхніх поглядів і переконань – Т. С.), а й у найрізноманітніших сферах життя і суспільства одночасно із застосуванням такого принципу на практиці. Інакше кажучи, ненасилля є значно ширшим поняттям, ніж толерантність. Проте взаємна повага, взаємне прийняття є важливою частиною алгоритму принципу ненасилля. Тому ідея та практика толерантності є логічним продовженням ненасильницьких методів і своєрідною профілактикою насилля в сучасному світі. Саме через усвідомлення необхідності толерантності можна побудувати ненасильницьке суспільство.

Література

1. Баева Л. Этика и культура толерантности: научно-популярное издание / Л. Баева, Л. Подвойский. – Астрахань : Астраханский государственный университет, Издательский

дом «Астраханский университет», 2012. – 192 с.

2. Головинская Е. Воспитание толерантности подростков в процессе межкультурного общения : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика; история педагогики и образования» / Е. Головинская ; Российский государственный педагогический университет имени А.И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2005. – 227 с.

3. Декларация принципов толерантности (схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16.11.1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

4. Иванищева О. Толерантный дискурс в современном обществе : [учебное пособие] / О. Иванищева, И. Жданова. – М. ; Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 217 с.

5. Маркова Н. Толерантность как индикатор культуры межнациональных отношений : [монографическое учебное пособие] / Н. Маркова. – Нижнекамск : Изд-во НМИ, 2009. – 178 с.

6. Насилие и ненасилие / В. Ситаров // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2005. – № 1. – С. 135–139.

7. О толерантности / В. Лекторский // Философские науки. – 1997. – № 3–4. – С. 14–18.

8. Петрицкий В. Толерантность – универсальный этический принцип / В. Петрицкий // Известия СП лесотехнической академии. – СПб., 1993. – С. 139–151.

9. Проблема ненасилля в соціально-політичній сфері / І. Лисак // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2014. – Вип. 35. – С. 256–262.

10. Толерантність – ключовий елемент духовного розвитку людства / В. Дудченко // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2011. – Вип. 539–540. – С. 39–43.

11. Толерантность и ненасилие / Д. Пивоваров // Психологический вестник Уральского федерального университета. – Вып. 10. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2013. – С. 129–144.

12. Толерантность : порок или добродетель / Р. Валитова // Вестн. Моск. унта. Сер. 7 : Философия. – 1996. – № 1. – С. 33–37.

13. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. – М. : Идея-Пресс ; Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160 с.

14. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; голов. ред. В. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Анотація

Сагановська Т. П. Толерантність як важлива складова частина принципу ненасилля. – Стаття.

У статті розглянуто особливості формування поняття «толерантність» і визначено, що зазначений термін запозичений із фармакології та з латинської перекладається як «здатність переносити», «терплячість». Також визначено основні принципи толерантності, серед яких толерантність постає як байдужість, неможливість взаєморозуміння, поблажливість і як розширення власного досвіду та критичний діалог.

Підкреслено відмінність поняття «толерантність» від поняття «терпимість» і встановлено, що терпимість пов'язана, насамперед, із психологічними відчуттями й терпінням людини (морально-етичний аспект), а толерантність, крім цього, характеризує ще й соціальний рівень взаємин між людьми, їх рівноправ'я і визнана один одним поведінка, незалежно від їхніх фізичних, психологічних, етнічних та інших відмінностей (морально-правовий аспект).

Також з'ясовано зв'язок сучасного поняття толерантності із класичним принципом ненасилля і визначено, що обидва терміни передбачають відмову від монополії на істину, любов до людей, прагнення зрозуміти та морально прийняти іншого, необхідність відмови від агресії, прийняття іншого способу мислення, поведінки й організації діалога у спілкуванні різних людей і груп.

Ключові слова: толерантність, терпимість, принцип ненасилля, ненасильницькі методи, діалог.

Аннотация

Сагановская Т. П. Толерантность как важная составляющая часть принципа ненасилия. – Статья.

В статье определены особенности формирования понятия «толерантность», и определено, что этот термин заимствован из фармакологии и с латинского переводится как «способность переносить», «терпение». Также определены основные принципы толерантности, среди которых толерантность как равнодушие, невозможность взаимопонимания, снисходительность и как расширение собственного опыта и критический диалог.

Подчеркнуто отличие понятия «толерантность» от понятия «терпимость» и установлено, что терпимость связана, прежде всего, с психологическими ощущениями и терпением человека (морально-этический аспект), а толерантность, кроме этого, характеризует еще и социальный уровень взаимоотношений между людьми, их равноправие и признанное друг другом поведение, независимо от их физических, психологических, этнических и других различий (морально-правовой аспект).

Также выяснена связь современного понятия толерантности с классическим принципом ненасилия и определено, что оба термина предусматривают отказ от монополии на истину, любовь к людям, стремление понять и морально принять другого, необходимость отказа от агрессии, принятия другого способа мышления, поведения и организации диалога в общении разных людей и групп.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, принцип ненасилия, ненасильственные методы, диалог.

Summary

Saganovska T. P. Tolerance as important component of the principle of nonviolence. – Article.

The article defines the features of the concept of “tolerance”, and it is determined that this term is borrowed from pharmacology and from Latin translates as “ability to endure”, “patience”. The basic principles of tolerance are also defined, among which tolerance is indifference, as the impossibility of mutual understanding, as indulgence and as an extension of one’s own experience and critical dialogue.

The distinction between “tolerance” and “patience” is emphasized, and it is established that tolerance is primarily due to psychological sensations and patience of a person (moral and ethical aspect), and tolerance, in addition, characterizes also the social level of relationships between people, their equality and recognized each other’s behavior, regardless of their physical, psychological, ethnic and other differences (moral and legal aspect).

Also, the connection between the modern concept of tolerance and the classical principle of nonviolence has been clarified and it is determined that both terms provide for the renunciation of the monopoly of truth, love for people, the desire to understand and morally accept the other, the need to renounce aggression, adopt a different way of thinking, conduct and organize dialogue in communication different people and groups.

Key words: tolerance, principle of nonviolence, nonviolent methods, dialogue.